

Legionárske spomienky, zápisníky a deníky

Jan Kincl – Svatopluk Valníček – Ferdinand Vrábel

Osudy československých legionárov ako keby kopírovali osudy Československa, štátu, ktorý vznikol ich zásluhou, štátu ktorému boli v rokoch 1918–1938 hlavnou oporou a za ktorého obnovenie išla veľká väčšina legionárov v rokoch 1939–1945 znovu do odboja doma aj za hranicami, aby sa nakoniec po februári 1948 stali zase terčom prenasledovania zo strany komunistov. Mnohí z nich sa dostali po vykonštruovaných obvineniach a monstreprocesoch do väzenia, kde si odpykávali dlhoročné tresty. Krátkodobé politické uvoľnenie v roku 1968 prinieslo pre nich len čiastočnú a často iba formálnu rehabilitáciu a v rokoch husákovskej normalizácie upadli znovu do nemilosti režimu. Zmeny režimu v roku 1989 sa dočkali už len najstarší jednotlivci z radov bývalých legionárov a aj tí už postupne odišli. A tak sa po zániku Československa v roku 1992 zdá, že légie, podobne ako štát, za ktorý nielen opakovane bojovali a trpeli ale aj umierali, patria už len dejinám a záujmu historikov.¹ Je to naozaj tak? Skúsme sa zamyslieť nad touto témou za pomoci nesmierne cenného pramenného materiálu, ktorý po niektorých legionároch zostal – na základe ich memoárov.

K najcennejším prameňom vypovedajúcim o osudoch našich legionárov patria ich vlastné autentické spomienky zachytené často ešte nimi samými v rôznych zápisníkoch, denníkoch, listoch alebo na pohľadniciach, ktoré písali svojim drahým domov. Časť týchto zápiskov vznikala vo vzácných a zriedkavých chvíľach voľna alebo oddychu ešte v dňoch vojny. Po návrate domov ich legionári alebo prepracovali a doplnili o ďalšie dojmy a spomienky,

alebo ich na základe ich rozprávania doplnili iní, či už publicisti, autori kníh o československých légiách alebo ich priami potomkovia či najbližší príbuzní.

Pochodové prapory 3. pešího pluku na nádraží v Brně, v pozadí katedrála na Petrově. Archiv S. Valnička.

V týchto dokumentoch sú často zhrnuté spomienky priamych aktérov nielen z obdobia „Veľkej vojny“ (1914–1918), ale aj spomienky na roky bezprostredne predchádzajúce vojne a obrázky života a pomerov či už v českých krajinách alebo na Slovensku, potom okolnosti a nesmierne zaujímavé detaily dokumentujúce nálady obyvateľstva v prvých dňoch po sarajevskom atentáte, mobilizácie, nástupu do armády, udalostí na frontoch, zážitky zo zajatia a z formovania československého dobrovoľníckeho vojska, ako aj návratu domov do oslobodenej republiky, následných bojov či už v českom pohraničí, Tešínsku a hlavne na Slovensku. Legionárske denníky sú aj preto veľmi cenné nielen pre historikov a vojenských historikov, že zachytávajú aktuálne zážitky, poznatky a pozorovania priamych aktérov, ale prinášajú veľa zaujímavých detailov aj pre národopiscov, geografov a odborníkov z ďalších špecializácií, pretože

v týchto denníkoch sú okrem bojových operácií a opisov pomerov v armáde zachytené aj detaily z každodenného života našich chlapcov či už v armáde rakúsko-uhorskej, alebo v zajatí či v československých légiách. Z ich spomienok sa dozvedáme, ako žili, aká bola starostlivosť o nich, stravovanie, zdravotné pomery, aké boli nálady a pomery v armáde a potom po ich zajatí situácia v zajateckých táboroch a ako k nim pristupovali príslušníci a velenie neskorších spojeneckých armád. Dochovali sa spomienky na to, ako trávili svoj čas, či už v práci alebo zriedkavé dni voľna, ako spomínali na svojich blízkych doma, čím si krátili čas, aké pesničky spievali, čo čítali a podobne. Boli to obyčajne tí vzdelanejší Česi a Slováci, ktorých zaujal napríklad aj spôsob života domáceho obyvateľstva, architektúra, príroda a v podstate všetko, s čím sa v ďalekých cudzích krajinách stretávali, kde žili a snažili sa primerane pomerom v zdraví a dôstojne prežiť to neľahké obdobie trvajúce 4–5 a aj viac rokov služby v ozbrojených silách, roky strádania a bojov ďaleko od svojho domova (Šteidler 1931: 556–581, Čaplovič 2008: 60–69, Michl 2009).

*Nakládání munice před odjezdem do vlasti. Albinasego, prosinec 1918.
Archiv S. Valníčka.*

Životopisy, biografie aj autobiografie sú časté, ale hodnotná autobiografia je veľká vzácnosť. Škótsky historik a filozof Thomas Carlyle (1795–1881) kdesi napísal, že dobre opísaný život je aspoň taký vzácny ako život dobre prežitý. A francúzsky spisovateľ Paul Valéry (1871–1945) si myslel, že ľudia sa nechcú ukazovať takými, akí sú v skutočnosti, pre všeobecnú nezaujímavosť, ale hovoria zásadne o niekom lepšom, bohatšom, zaujímavejšom alebo horšom, než sú oni sami. Jednou z najvážnejších otázok spojených s memoármi je otázka úprimnosti, presnosti a dobrej pamäte autora. Ľudia zabúdajú a pozmeňujú svoju minulosť buď pre nerovnakú spoľahlivosť a nosnosť pamäti, buď – a to ešte častejšie – z ohľadov samozáchranných a neraz z príkazov a pohnútok ľudskej márnomyseľnosti (Šrobár 1946: 7). Nielen na karnevaloch sa nosia masky, nasadzujú si ich aj pôvodcovia memoárov. Pamäte sú vynikajúcim zdrojom informácií nielen pre historikov, ale aj bežných čitateľov, záujemcov o určitú dobu, udalosti, alebo osobnosti. Životopisy iných prispievajú aj k poznávaniu nás samých a vedú často okrem poučenia aj ku kladeniu otázok, ako by sme sa na ich mieste boli zachovali my, čo by sme a ako boli robili rovnako a čo zase celkom inak. Memoáre často ukazujú veľkosť a na druhej strane aj mizériu a problémy, učia správne žiť a konať a vyhýbať sa rôznym nástrahám. Závisí od čitateľa, čo si z nich vyberie. Premýšľaním o životoch iných učíme sa poznávať pravdu a boriť ilúzie, milovať a ctíť si nadovšetko pravdivosť, úprimnosť (Bor 1940: 49–54).

Prečo vznikali legionárske denníky a spomienky? Podobne ako v iných prípadoch, legionári písali svoje memoáre, aby podali svedectvo o sebe, o dobe a o svojej účasti na zápasoch, v ktorých mali účasť a aby pre seba a svojich blízkych zaznamenali to, čo prežili. Autori memoárov sú niekedy presnejší, inokedy menej presní, ich spomienky majú často aj určitú zjavnú, menej alebo viac skrytú tendenciu. Je úlohou ďalších pokolení urobiť si analýzu memoárov, porovnávať ich s inými prameňmi a spomienkami iných osôb a dobrať sa tak čo

najpresnejšieho obrazu skutočnosti. Mnohé tieto denníky už boli literárne spracované a vydané aj tlačou, ale ešte stále aj v dnešných dobách sa objavujú doteraz nepublikované materiály s mnohými cennými a ničím nenahraditeľnými informáciami.

Nasledujúce stránky prinášajú príklady takýchto denníkov a spomienok troch skupín československých legionárov: francúzskeho, talianskeho a ruského. Aj z týchto stručných tu uvedených spomienok je okrem iného vidieť aj to, aký veľký význam mala Česká obec sokolská pre vlastneneckú výchovu svojich členov a ako im disciplína, fyzická zdatnosť a osvojenie si polovojenských návykov zo Sokola pomohla prekonávať fyzické i psychické útrapy vojny a zajatia. Spomienky Václava Valníčka (2008), Josefa Klimenta (2005) i Andreja Šikuru (Urbanová – Vrábel 2010) opäť potvrdzujú starú známu vec, že príslušníci Sokola patrili k elite medzi legionármi.² Takými legionármi – členmi Sokola boli zhodou okolností aj títo legionári zo spomienok ktorých sú nižšie uvedené úryvky. Z ich spomienok je tiež vidieť, aký veľký význam mali pokrokové tradície z dejín oboch našich národov a významné postavy: Jan Hus, Jan Žižka, Jiří z Poděbrad, ale aj Jan Ámos Komenský alebo František Palacký. Na ich slávnú minulosť, život a dielo legionári vedome naväzovali a mnohé jednotky boli nazvané aj preto menami Husa, Žižku, Jiřího z Poděbrad atď. Na uvedených tradíciách a na tradíciách legionárskych bola v rokoch 1918–1938 budovaná aj československá armáda.

Zmeny režimu v roku 1989 sa dočkali už len najstarší jednotlivci z radov bývalých legionárov a aj tí postupne už odišli. A tak sa po zániku Československa v roku 1992 zdá, že légie podobne, ako štát, za ktorý nielen opakovane bojovali a trpeli, ale aj umierali, patria už len dejinám a záujmu historikov. Je to naozaj tak? Skúsme sa zamyslieť nad touto témou za pomoci nesmierne cenného pramenného materiálu, ktorý po niektorých našich legionároch zostal – na základe ich memoárov. Časť spomienok je písaná česky

a časť slovensky, ktoré aj takto uverejňujeme bez prekladu. Legionári nerozlišovali medzi jazykmi a všetci sa takmer výhradne považovali za československých vlastencov, za bojovníkov za nový spoločný štát Čechov a Slovákov – Československo, čo symbolicky zaznieva aj z ich českých a slovenských memoárov.

Legionář francouzský – Antonín Šíma (1884 Týřovice, okr. Křivoklát – 1976 Kolín). A. Šíma byl mobilizován 28. července 1914 a sloužil jako desátník u 11. pěšího pluku. Do zajetí se dostal 19. srpna 1914 u města Cer ve Srbsku. Jako legionář bojoval ve Francii od 19. března 1918 jako příslušník 21. střeleckého pluku spočátku jako vojín. Vojenskou službu ukončil 5. května 1919 v hodnosti desátníka.

Z deníku A. Šímy:

„Vypovězením války v r. 1914, kdy mě bylo 30 let, jsem byl poslán na srbskou frontu. Ještě téhož roku jsem byl raněn šrapnelem do zad na bojišti u Céru, poblíž soutoku Driny se Sávou. Zde jsem byl Srby zajat a odvezen do Skopje. V Srbsku bylo na počátku války zajato 25.000 Čechů. O našem národě na počátku se tam hrozně málo vědělo, jen že má zlatou Pragu, kde žije slovanský národ, který s nimi cítí všechny jejich útrapy, ale Srbové to nevěděli. Pohlíželo se na nás zprvu jako na Austrijce a jako s takovými se s námi zacházelo. Neznalo se nijakého rozdílu. Když naši vysvětlovali že jsou též Slované, říkali, proč jdete proti nám a proč strílíte proti nám. A zvláště když přišli kruté chvíle na národ srbský, kdy museli prchat před Rakušany, tu cítili jsme roztrpčení vůči nám dvojnásob. Avšak my jsme prožívali duševní útrapy, neboť jsme viděli, že jedna větev národa slovanského má být odňata a vítězství Rakouska, že bude dokonalé.

Avšak štěstí opět usmálo se na nebohé Srby a oni odrazili útok vetřelce. A tak v té době přišlo hodně zajatců do Srbska z nichž většina byla Čechů. Nemohli jsme zprvu nic dělat přímo proti Rakousku, neboť nebyla organizace mezi Čechy a vláda srbská neměla porozumění pro naše snahy. Avšak když jsme nemohli jít na frontu, hleděli jsme být užiteční srbskému národu. Všichni jsme vykonávali svědomitě práce nám uložené a tím jsme si získávali větší vážnosti a všeobecného povšimnutí. Brzy jsme byli bráni do kanceláří k ministerstvu a do státních závodů, kde se všichni osvědčili jako nejlepší síly. Všude jsme byli ve vážnosti a neví se, jaké poměry by zavládly na různých komandech nebýt Čechů. Zastávali jsme místa, která opustili Srbové, aby šli na frontu hájit svou domovinu. Avšak přišla strašná chvíle na národ srbský. Nový nepřítel vyvstal, a byl to krevní bratr Bulhar, který ho zákeřně napadl. Nastal ústup srbských vojsk, ale i my jsme byli nuceni s nimi ustupovat.³

Za chmurného deštivého dne 19. října 1915 jsme odešli ze Skopje a netušili jsme, jaké hrozné utrpení nás čeká. Minuli jsme Tetovo, kde byly bouře, Hostivař, Vavrovy Hory, Strugu, a Ochridu, ležící při jezeře. Měli jsme jít přes Bitol do Řecká a odtud do Itálie. Avšak Bulhaři přeřízli toto spojení, a my se museli odebrat zpět a nastoupit cestu do Drači, přístavního města, kde jsme měli být naloženi a převezeni do Itálie. Od této chvíle nastává křížová cesta. Nedostáváme ničeho. Každý kdo má peníze, žije se na vlastní útraty a kdo je nemá, prodává vše, co se dá. Na této cestě přicházíme do Elbasanu, sídla Vidova. Je to město velice krásné v háji oliv a plné pomerančových zahrad. Avšak ani Drač neměla být naší konečnou cestou. Právě při příchodu do tohoto přístavu strhla se námořní bitva mezi rakouským a italským loďstvem a zde lodě, které nás měly převážet do Itálie, byly potopeny. Jakoby se peklo proti nám spiklo. Neštěstí nás provázelo na každém kroku. Byl dán rozkaz k odchodu do Valony a od té doby nastala křížová cesta plná hrůz a běsů. Bylo třeba přejít tři řeky a před každou čekat několik dní na přívoz. Cesty mezi řekami byly samé

močály, takže jsme se brodili po pás ve vodě a po kolena v blátě. Nikde nebylo co ke koupi ani k ukradení. Jedině chciplý kůň nebo osel, tráva a kořínky. To byla naše potrava. A byly případy, že z hladu jedlo se i maso svých zemřelých druhů. Mrtvoly nám ukazovaly cestu. Tam za třetí vodou leželo asi sto mrtvol nepohřbených. Byly to mrtvoly v nejhroznějším stavu. Já jsem byl z těch šťastnějších právě na Štědrý den, co jsem byl převezen přes třetí řeku a předán Italům. Tehdy jsem považoval tento den za jeden z nejšťastnějších v mém životě. Když jsem obdržel od Italů polévku, kousek masa a cviboch, tu jsem myslel, že jsou to svatební hody. A ten den slavil jsem pod klenbou toho velikého vesmíru na svahu Štědrý večer vzpomínaje na tu Českou drahou zem a na drahé známé. Jak klidně jsem usínal poprvé po dlouhém utrpení. Druhý den jsme nastoupili v přístavu Valona na loď 'Indiana'. Cesta na lodi byla dlouhá, až konečně na Silvestra jsme se dostali na ostrov Azinar. Ani zde nás neopustila smrt, která nám byla stále v patách. Zde se ukázaly následky strádání po Albánii, právem nazvané 'kalvárie světové války'. Cholera se usadila v našich řadách. Zpočátku v táboře zemřelo 4000 a později na jiném místě, kam nás jako zdravé přeložili, 1400. Pobyt na Azinaře znamenal umrtvení našeho duševního života. Neměli jsme spojení se světem a žádné zprávy nezalétly na tak opuštěné místo. Avšak zotavili jsme se po šesti měsících k úplně novému životu. Začátkem července nám bylo sděleno, že pojedeme do Francie. Jak jsme byli šťastní, že uvidíme tu zem, o níž jsme slýchali tak pohádkové historky... Teprve zde jsme se mohli věnovat naší dávné ideji, naší dávné myšlence pracovat pro blaho a osvobození naší drahé vlasti. První veřejná propagační práce počala 6. července 1917, kdy jsme uspořádali přednášku na Husovu oslavu. Přednášce byli přítomni všichni Češi, kterých bylo 80. Od té doby pořádali jsme pravidelné přednášky a konali sbírky ve prospěch naší akce. Poučovali jsme méně uvědomělé. Ovšem našli se lidé, kteří se proti nám postavili. Viděli jsme stále jen tu naši krásnou vlast, maličkou jako kapka v moři. Nechtěli jsme ji nechat zaniknout v zapomnutí a nechat ji zašlapat do bláta. Vždyť tolik bouří přeneslo se nad naší drahou zemí.

Jak dychtivě jsme očekávali časopis 'Československá samostatnost', který vycházel v Paříži. Ten nám dodával odvahu a sílu k naší další práci. Když byla povolena česká armáda, hlásilo se nás do ní z 80-ti Čechů na první výzvu 52. Nedovedl jsem si představit svoji radost nad tímto výsledkem. V té době byly špatné vyhlídky na vítězství Dohody. Rusko bylo rozvrácené, v Itálii vítězily rakouské armády a ve Francii byli Němci hluboko uvnitř země. Jako děti jsme se těšili, až se oblékneme do šatů českého revolučního vojáka.⁴ Brzy nastala ta chvíle, kdy nás vlak unášel do Cognacu, kde se formovala naše armáda.⁵ De 18. 11. 1917 jsem dostal hodnost desátníka 21. pluku francouzské legie. Potom nastal odjezd na frontu přes Remeš a odtud auty k Tercinu a Vouziers ležící při řece Aisne, kde se strhly 19. – 25. 10. 1918 velké boje.⁶ Po skončení války jsme se z fronty vrátili do Darney. Já ještě s dvěma kamarády jel do Paříže a přes Itálii – Padovu do Čech.“

Legionář italský – Václav Valníček (1898 Brno – 1980 Brno) vystudoval gymnasium v Brně a stal se členem Sokola. Jako voják rakousko-uherské armády bojoval v Itálii, kde padl do zajetí. Vstoupil do čs. légii a po návratu domů se zúčastnil bojů na Slovensku. Po válce se stal lékařem.

Legionář Václav Valníček v době válčení na Slovensku, za pasem „punal“ (dýka). Archiv S. Valníčka.

Úryvky ze vzpomínek V. Valníčka:⁷

“...Tak válka ubíhala a došlo i na mne. Desátého května 1916 jsem musel k odvodu. Bylo to v nynějším divadle Reduta na brněnském Zelném trhu. Byl jsem uznán ‘tauglich ohne Gebrechen’ (schopen bez vady) a hned v květnu

jsem narukoval. Přidělili mne k 'třetákům', pluku arcivévody Karla...⁸ Měl jsem brzy odjet na frontu, ale 'vyklouzl' jsem. Ale za čas jsem jel. Bylo to období dubna - května roku 1917.⁹ Nadešel den odjezdu. Šli jsme celý batalion (prapor) do kostela u sv. Jakuba, kde jsem byl kdysi křtěn, hned proti 'Štefance'. Tam nám 'česky' kázal biskup Huyn, Maďar, který ale česky neuměl, takže kázal strašně směšně: 'pak budete na máry', ale řekl to tak, že se všichni dali do smíchu. Vyšli jsme pak z kostela a pochodovali přes Velké náměstí k nádraží. Maminka mávala z okna. Šel se mnou tatínek, malá sestra Jarka, bratři, stará slečna pokladní ze Zádruhy [lahůdkářství v Kounicově paláci na náměstí – pozn. S.V.]... Odjezd vlakem do Slovinska... Potom pochod ve sněhu po kolena do dvou hodin ráno. Přišli jsme unaveni do vesnice jménem Šmartno (San Martin)... První noc po pochodu jsme přespali na půdě, kde byla zima. Ráno jsme měli vinklkamaše (ovinovačky) na nohou zmrzlé. Další noci jsme přespávali s jedním starým jednoročákem kaprálem (desátníkem) ve stáji. Jednou v noci mne vzbudil utržený býk, který žral seno a slámu, kterým jsem měl vycpaný slamník. Ucítil jsem horko z býčí tlamy a funění, rozžal jsem nachystanou baterku a razdva jsem byl z maštale venku. Vzbudil jsem sedláka, který byl rád, že mu utržený kus nenatropil škody. Pak mne nechal spát v kuchyni, kam jsem si dával na noc slamník. Obyvatelé měli nás, české vojáky, docela rádi. Rozuměli jsme jejich řeči a oni nám také. Mladá dcera hospodáře mi nosívala mléko do ranní kávy. Když to zjistil rakouský velitel praporu, nebylo mu to vhod: 'Herr Graf Valnicek kann weissen Kafee trinken und Ich, Bataillonskommandant, nicht,' rozčiloval se jednou (pan hrabě Valniček může pít bílou kávu a já, velitel praporu, ne)... Jednou jsme si ve volnu udělali výlet z této vsi Šmartno asi jednu hodinu cesty na tu horu, pod kterou ležela. Byl tam nádherný rozhled, na který nezapomenu. Bylo vidět Lublaň a snad celé Slovinsko. Řeky, stříbrné pruhy mezi tmavozelenými skvrnami lesů. Bílé visky a nádherná obloha. Byl krásný den. Dlouho jsme se dívali na městečko Kamník, na německých mapách Stein, s Kamnickými Alpami v pozadí. Jeden alpský štít se

zvedal zdánlivě jakoby těsně za náměstím Kamniku, kam jsem byl jednou služebně poslán na velitelství. Když jsme se nabažili pohledu, zašli jsme do hospůdky vedle kostela. Tam jsme dostali výborné klobásy a zelené víno.“

Dopisy, korespondenční lístky a balíčky doručovala na frontu
Polní pošta.

Tolik ve vzpomínkách. Valníček zřejmě poslal z Kamniku domů pozdrav, protože v jednom z lístků polní pošty z 30. března 1917 to jeho maminka Emilie komentuje: „Drahý baťulko! Ty si mi pěkný válečník chodit po výletech to by každý dovedl. Prosím Tě, jak si se tam dostal, za služební záležitostí, či skutečný výlet? Přejeme Ti toho ze srdce. Lístek z Lublaně došel nás již dnes.“ Ale první dopis polní pošty je odeslán Vaškovou maminkou Emilií Valníčkovou už 27. března 1917! Adresa: Pan Václav Valníček, jedn. dobr. III. Zug, 28/III. Marschkomp. Ettappenpost 198:

„Můj drahý hochu, milovaný Vášo! Konečně tedy je nám možno s Tebou si v duchu alespoň pohovořiti. Od té doby co jsi odjel, je tu jako po vymření, smutno všude. Lístky Tvoje došly všechny správně. Byla jsem v sobotu a v neděli

za Bořou ve Vídni, nařiká a stále nařiká, snad má jeho kádr přijít do brněnského arsenálu. Má naději, že bude přeložen. Pochybuji však. Jak pak asi drahoušku, snášíš vše? Jestli pak máte již lepší bydliště, je Ti asi hodně zima, vid'?' Vzpomínáme stále, jak asi statečně vše snášíš. Co jídlo, nemáš nedostatek? Co chléb, mám poslat? Jak Ti chutná menáž, hlad dobrý kuchař, vid'?' Posílám Ti noviny, baterii (včera) a dnes bonbony, ponožky, sardinky, šroubek k hodinám (je v punčochách), asi ho sám nepřiděláš, snad se najde hodinář mezi kamarády. Dostaneš-li koupit v etapě něco, kup si co Ti libo, snad peníze dosud máš. Zítra pošlu koňak, švestky a druhé punčochy a gamaše impregnované, jiný druh neznám. Dostaneš koupit mléko? Poslala bych Ti lahvičku kondensovaného mléka, je výtečné. Zda-li pak tam najdeš kamarády z dřívější maršky... Piš mi o tom a kdy již i oni půjdou do pole. Dnes píši také Veselému. Přikládám Ti dopis Dominův [Domin byl přítel z gymnázia, který přestoupil do semináře a do církevního řádu dominikánů – text uveden za tímto listem – pozn. S.V.] vezmi si jej k srdci a řiď se dle jeho rady a já vyprošuji pro Tebe denně při mši sv. v 6 hod. ráno posilu a požehnání Boží. Nezapomínej na matičku ustavičné pomoci a vzývej ji často, ona Tě neopustí. Nemám jiné útěchy a úlevy, jen uteku-li se tam, tam Tě vidím jako doma v klidu a šťastného. Tam jsem s Tebou v modlitbách. A nezapomínej! Tatínek také stále na Tebe vzpomíná a Jarunka se za Tebe také modlívá. Dnes má tatínek zase službu, to je tu teprve smutno. Naše kozička má 2 mrtvá kůzlata, je to špatnou stravou asi zaviněno, mrzí mne to, an jsme odkázáni jen na to mléko a tu ho dá velmi málo, nemá-li kůzlata živá. Lístky na mléko již od 1/4. Stěhovat se nebudeme ještě, počasí hrozné, sněhu tolik, že ani v zimě ho tolik nebylo, dnes prší, jen leje. Ráno mrzlo ještě, vše proti nám, i příroda. Měli jsme zase zloděje v Husovicích [v letním domku u zahrady – pozn. S.V.], ale tentokrát nás citelněji obrali, mnoho prádla letního a 1 pušku z půdy. Cenné věci nechali ležet. Co dělá láhev Thermoforta? Pozor na horké věci, ne náhle. Prof. Hiller Tě pozdravuje a je odveden, musí rukovat. [Byl to třídní na gymnasiu – pozn. S.V.]. Mucha jde do pole s 29. marš. Zdalipak je

Oberleutnant s Vámi? Boty Tě netlačí? Co oči nebolí Tě bez brýlí? Hlas se o ně, nebo bys si zrak zničil, svoje brýle nenos, ty nejsou dobré, darmo Ti škodí...“

V. Valníček pokračuje v deníku: *„V Koprivě jsme zůstali v záloze a čekali, až se vrátí z fronty batalion, který jsme měli střídat. Z tohoto praporu zbyl při jeho návratu z přední linie jeden důstojník, devatenáctiletý rakouský poručík, vyšlý z kadetky, jmenoval se von Fritzen, velmi slušný a jemný člověk. Ostatní důstojníci byli buď raněni, nebo zabiti. Z mužstva zbyla jedna čtvrtina. Z této Koprivy jsem byl telegraficky zavolán do Brna telegramem generála Poeschmanna. Byl jsem ve stanu na zahradě jednoho statku, kde mne zastihl adjutant pluku, který pro mne přiběhl s tím, že se mám okamžitě ohlásit v Brně. Zastavil pak nákladní auto, které jelo z fronty, to mě vzalo do Nabresiny. Vyložilo mne u nádraží. Musel jsem ale přejít na nádraží severní odkud se jezdilo do Vídně. Chtěl jsem si zkrátit cestu a šel cestou polní. Bylo již téměř tma, viděl jsem stát již vlak v nádraží. Byla to Opčina (na dnešních mapách italsky Opicina) u Terstu. Vtom mi něco řeklo: utíkej pryč, rychle, rychle, vpředu jsou nataženy dráty a na nich granáty, zakopneš o ně a dojde k výbuchu, utíkej zpět doprava! Dal jsem se do běhu. Když jsem doběhl k boudám před nádražím, tak na místě, kam jsem měl a chtěl původně dojít, došlo v tu chvíli k explozi. Ukryl jsem se za jednu budkou výhybkáře, krčili jsme se spolu s ním pod ubohou stříškou, pokrytou dehtovým papírem. Všichni vojáci, kteří na nádraží hlídali vagony, byli mrtví. Vařili si totiž na ohničku čaj, z vagonu s benzinem vytékala stružka, páry z ní vycházející chytily, vybuchl vagon s benzinem a následně vagon plný min. Po chvíli jsem došel celý roztřesený, ke správnému vlaku, který byl již plný a čekal na odjezd a ujížděl jsem k Alpám a k Vídni. Následující den jsem dojel do Vídně, zašel jsem ke strýci Vladimírovi, který bydlel na Mariahilferstrasse. Teta mne uvítala, nechala mne, abych se umyl, upravil jsem se, pojedl a odpoledne jsem odejel do Brna...“*

Po krátké dovolené návrat na frontu:

„Po cestě jsem potkal koňský potah, který vedl starý landverák (domobranec), vůz byl vrchovatě naložen mrtvými vojáky. Když jsem přišel zpět k jednotce, zjistil jsem, že se náš prapor právě ten den vrátil z ofenzivy. Zbyla ho třetina a jen jeden důstojník... Brzy pak nastal nový pochod na frontu a nato v několika dnech jsem byl zajat... Večer před zajetím jsem seděl v zákopu a přál být si na druhé straně - stmívalo se. Pak začala italská kanonáda, ráno útok Italů. Nastal den 19. srpna 1917. Byli jsme kromě hlídek všichni v krytu během dělostřelby, včetně obrlajtnanta, Rakušana. Najednou Italové v zákopu, před krytem, dřív, než jsme stačili vylézt. Volají, abychom se vzdali. Nadporučík vyzývá do zbraně, ale řekl jsem, že Italové mají Flammenwerfer (plamenomet), pustí ho dovnitř a spálí nás, nevzdáme-li se. Vycházeli jsme z krytu s rukama nad hlavou. 'Eviva Italia', zavolal jsem a byl jsem v zajetí. Najednou Italové ukazují na můj opasek, měl jsem na něm vzadu chlebník, v něm od včerejška nachystané čisté prádlo, gumák, pro případ, že by se mi podařilo se dostat k Italům. Uvědomil jsem si, že jsem zapomněl odpojit od opasku granáty, které jsme si museli přivěsit před útokem. Proto jsem všechno zahodil i s opaskem. Vše, co jsem si připravil do zajetí, zůstalo na zemi...“

Dále je uveden příklad toho, jak se v rakousko-uherské armádě administrativně zpracovávalo zajetí. Václav Valníček byl po zajetí Italy rakouským velitelstvím hlášen jako nezvěstný. Jeho nejbližší, to jest rodiče v Brně, dostali poté k vyplnění německo-český tiskopis, jehož česká verze uváděla: *„Přihlášení nezvěstných aneb do válečného zajetí upadlých příslušníků válečné moci“*: *Jméno Václav Valníček, hodnost jednoroční dobrovolník, Vojenské těleso (Rgt., Kom.) pěší pluk arcivévody Karla č. 3 (I. R. 3), Místo narození a rok Brno 1898, Domovská obec a rok odvodu (rok třídění) Brno, 1916, Na kterém bojišti se nacházel naposledy? Na italském bojišti na Soči (Isonzo), Co jest známo o místě jeho pobytu? Dle soukromých oznámení byl asi*

s 90 muži své setniny (komp.) živ a zdráv zajat mezi Konstanjeviči a Selo v kaverně brzy z rána 19/8 1917. Kdy a odkud psal naposledy? Posledně psal 17. /8 t. r. psaní došlo 23. /8 1917, Jméno osoby, která učinila přihlášku Dr. Miloš Valníček zubní lékař, Bydliště též v Brně, nám. cis. Fr. Josefa. 21, Přihláška učiněna dne 18. /9. 1917. V Brně dne 18. /9 1917. Podpis Valníček.“

Valníčkovy vzpomínky pokračují: „*My Češi jsme byli ale záhy, v září 1917, přemístěni do zajateckého tábora v Padule,¹⁰ rovněž v jižní Itálii, kde byli v té době již soustředováni zajatci české, popřípadě slovenské národnosti... Dostali zajatecké obleky, zavšivené rakouské uniformy byly vyhozeny... Měl je po několika dnech pobytu v zákopech každý. Bylo jich prý mnoho druhů, červené, šedivé, černé s bílým zadečkem a opačně a nevím, jaké ještě... V padulském zajateckém táboře nebylo mnoho jídla, ale kupodivu zajatci měli poměrně dosti cigaret, které mohly docházet z domova poštou přes mezinárodní Červený kříž.¹¹ V noci, když se nemohlo spát, se z hladu pila voda a kouřilo se. Typické italské jídlo, kukuřičná kaše polenta, které zřejmě v táboře užili zajatci více než dostatek... Zima 1917/18 byla v Padule tuhá, nechyběl sníh. Když už se vědělo, že budou zřízeny československé vojenské oddíly, debatovalo se mezi hlásícími se dobrovolníky o tom, zda by měly být uznány důstojnické hodnosti, získané v rakouské armádě, nebo nikoliv.“ Například jeden z Valníčkových pozdějších legionářských přátel, rodák z Troubska u Brna, František Konečný, který se pak v naší republice stal vojákem z povolání, byl o rok starší, než Valníček, takže v c.–k. armádě jako jednoročák získal hodnost poručíka. Když byl po zajetí pro schopnost dorozumět se italsky později zařazen jako adjutant generála Grazzianiho, byla mu uznána o stupeň nižší hodnost podporučíka. Nejprve se však všichni rakouských hodností zřekli. Někteří z těch, kteří byli zajati, jako důstojníci, byli pak pro jejich ponechání. Jiní, mezi nimi zřejmě i ti, kteří této hodnosti v Rakousku nedosáhli, byli toho názoru, že by se hodnost důstojníka měla získat až podle kvalifikace v legiích... Někdy v tomto období*

získává Valníček fotoaparát americké výroby značky Kodak. Ne už na desky, ale na svítkový film. Není jasné, kde si na něj opatřil finance – zdá se málo pravděpodobné, že počáteční služné by mu vystačilo na jeho zakoupení. Kupoval ho patrně v době mezi odchodem z tábora a odvelením na bojiště. Půjčil si snad od kolegů – spolubratří v legii a později jim to splácel, nebo mu půjčil Bartoš, který prodal obraz? Italskou měnu mu rodiče do zajateckého tábora poslat nemohli a rakouská by mu v Itálii nebyla nic platná. Tedy jak si to zařídil, nevíme. Každopádně jsou však zachovány fotografie jím zhotovené od momentu krátce před příchodem na frontu.

Valníček vzpomíná dále: *„Den, kdy konečně měli dobrovolníci opustit zajatecký tábor, nastal až v březnu 1918. Den předtím přijel Štefánik...¹² Hned následujícího dne po Štefánikově návštěvě vyjeli Čechoslováci na práci, k budování třetí obranné linie, přes Anconu, Bolognu, Rimini, až do pádské nížiny k Mantově. Nebyli ještě svobodnými občany, tím méně vojáky, ale v pracovních praporech nebyl režim tak přísný, jako v táboře, bylo více svobody, byla lepší strava, byl uvolněn styk s civilním obyvatelstvem... Ale už koncem dubna se vracejí vlakem do střední Itálie, do Foligna, kde v prvních květnových dnech po přenocování na slámě v kostele se druhý den stávají konečně pravými československými vojáky, fasují totiž konečně pušky, kulomety a ostatní výzbroj a výstroj... Koncem dubna byla podepsána smlouva o zřízení čs. armády v Itálii a podle dohody mezi našim generálem Milanem Rastislavem Štefánikem a italským vrchním velitelem generálem Diazem byl jejím velitelem ustanoven italský generál Andrea Grazziani, rodák z Bardolina na Gardském jezeře, který se stal během své činnosti velmi oblíbeným u českých vojáků a v různých jejich vzpomínkách byl označován jako čestný, v jednání příjemný a zapálený pro českou věc, tj. pro dosažení svobodného státu...“*

Většina našich zajatců, začleněná již v pracovních sborech, se přihlásila do bojových jednotek. Učinili tak i zajatci z Paduly, ještě do pracovních sborů

nezačlenění. Tím byla dána i možnost vstupu do vytvořeného československého vojska pro Václava Valníčka a jeho přátele, kteří byli přihlášení většinou již od února 1918. Valníček má uvedeno ve vojenských dokladech datum přihlášení 19. 2. 1918.

„První čtyři pluky našich budoucích brigád a čs. divize byly vytvořeny ve Folignu, Spoletu, Peruggii a Assisi. Divize měla i zdravotní oddíl, autodopravu a oddíl mul, nebo mezků k nošení břemen v horách, zejména k přenášení kulometů, zásobování atp. a také přidělenou italskou dělostřeleckou skupinu od Alpinů. Alpini, jejichž uniformu a klobouky s pérem nosili naši legionáři, byli vojáci italských horských oddílů. Na rozdíl od nich, naši měli na emblému na klobouku červenobílou kokardu, rovněž výložky byly červenobílé. Alpínský klobouk a ardijská dýka za pasem byly vyznamenání, protože Alpini a Arditi (útočné oddíly) byli považováni za italské elitní jednotky a Čechoslováci již v této době měli pověst nadšených bojovníků za svobodu i díky již z dřívějšíka pověstným rozvědčikům. Jak z vyprávění mého otce vyplývá, byli italští Alpini, horalé ze severu, vlastně z pohraničí, spolehlivější a nebojácnější, zatímco se naši vojáci mohli později přesvědčit, že příslušníci řadových italských pluků, například z jižní Itálie, nebyli považováni za dobré vojáky. Před útokem bylo prý možno vidět, jak důstojník s napřaženou pistolí musel nutit své podřízené, aby vyběhli ze zákopu proti nepříteli. Nedá se to jistě tvrdit paušálně. Ve Veroně byl pak našim vojákům slavnostně předán prapor veronských dam. Prapory jednotlivým jednotkám byly slavnostně předávány v různých městech, obvykle zástupci jednotlivých komunit. Ať to bylo ve Veroně, Folignu, nebo jinde v místech umístění pluků před odjezdem na frontu, všude si získali Čechoslováci rychle oblibu u obyvatelstva svým nadšením, chováním i úpravou zevnějšku. Měla je v oblibě i místní mladá děvčata. Bratr František Konečný, který podle svých vzpomínek, sepsaných až po r. 2000 jeho dcerou, byl pobočником generála Grazzianiho, se v období předávání jednoho z praporů ve Folignu,

nejspíše 35. pluku, seznámil se svou první láskou, půvabnou (jak dokazuje dochovaná fotografie), drobnou slečnou Ines Vedovadi ... Avšak ve srovnání např. s ruskými legiemi, odkud si řada legionářů přivezla manželky, není toto známo o legionářích italských. Musíme brát ovšem v úvahu, že do dubna 1918 byli v zajateckých táborech a jejich většina válčila pak již od léta v bojové linii, kde k navazování vztahů s dívkami a ženami byla minimální příležitost. V květnu již naše jednotky cvičily v místech své momentální lokalizace. Československé vojsko bylo převážně tvořeno Čechy, valnou část tvořili sokolové a to nejen v legiích italských. Slováků mezi legionáři bylo podstatně méně. Měli komplikovanou situaci, protože byli většinou Rakušany vedeni jako Maďaři (Uhři) a byli internováni osamoceni v táborech, společně s Maďary. Také zástupce velitele zajatecké komise měl za ženu maďarskou komtesu Sigrayovou, takže se usuzovalo, že se snažil o to, aby se mezi Slováky nemohlo propagovat přihlášení do čs. sborů... V den výročí sjednocení Itálie, 24. května 1918, byl v Římě slavnostně předán bojový prapor čs. vojsku. Některé plukovní prapory už jednotlivé pluky dostaly v místech svého soustředění. V Římě se slavnosti kromě našich legionářů účastnili členové italské vlády a M. R. Štefánik. Přehlídku československých jednotek na římském náměstí vykonal anglický následník trůnu. Otec, který se účastnil tohoto slavnostního pochodu, vyprávěl, že při defilé hrála česká legionářská hudba Kmochův pochod 'Jenom ty mě můj koníčku' naše jednotky pochodovaly pružným sokolským krokem a rozradostněné Italky na ně křičely 'Eviva biondi gueriri' – ať žijí světlovlasí válečníci... Československou propagaci prováděli i sokolští cvičenci při svých veřejných cvičeních pro Italy. Cvičili nejen na počátku v zajateckých táborech, ale i později jako vojáci, nacvičovali i za frontou... Jedno ze slavnostních cvičení bylo úspěšně provedeno i v Římě. Je zajímavé, že sokolové cvičili v originálních sokolských cvičebních úborech, které patrně získali v zásilkách, posílaných z domova do zajateckých táborů přes mezinárodní červený kříž (tílko bez

rukávů, červeně lemované u krku i u průramků, tmavě modré šponovky, červený úzký opasek s dvěma podélnými úzkými proužky, černé cvičky)...

K sympatiím k Čechům a Slovákům přispívalo (a dosud u části starších Italů přispívá) že v době 1. světové války byli italští obyvatelé oblastí, obsazených Rakušany, odsunováni, včetně dětí, na Moravu a do Čech, kde děti chodily na vesnicích i do českých škol.¹³ V pozůstalosti V. Valníčka se nachází zápisník, v němž jsou poznámky o přednáškách o italské kulturní historii a architektuře, kterou mohl mít třeba některý ze zajatců - středoškolských profesorů, nebo mladších vysokoškolských učitelů. Všechny ostatní poznámky jsou bez data. Některé zápisky ukazují, jak hodně tehdy pro legionáře znamenali české a slovenské tradice, vlastenecké básně, literatura (Havlíček, Bezruč, Spáčil, Samo Chalúpka, Ján Botto atd.). Všechno bojovné verše, slovenské i české, jakoby měly dodat nadšení a bojovou odvahu. Jako by je citovaní básníci psali právě pro tyto hochy, pro tyto muže, pro tyto chvíle, které jim právě nastávaly...

V. Valníček vzpomíná dále: *„Posléze po několikadenní dělostřelecké palbě došlo 21. září k rakouskému útoku na Doss Alto ve 3/4 na 4 ráno a to čelně a od severozápadu, telefonické spojení s velitelstvím bylo přerušeno, vysláním posil do hlavní kaverny na Sasso Sega se ale podařilo ovládnout první linii. Jedna z našich skupin, vyslaná do protiútku, směrem k úpatí Doss Alta, překvapila rakouský oddíl, snažící se vystoupit vzhůru z boku od salaše Malga Zures (64 m) a vypudila je. Boje však trvaly další hodiny a až po přispění italského dělostřelectva Rakušané definitivně ustoupili. Za toto vítězství byly naše legie pochváleny v celoarmádním rozkaze. Přijdeme-li sem dnes po kamenných chodničkách a pak úžlabinami mezi vrcholky hor, vidíme ještě zbytky zákopů, krytů, kamenných domků, kde byly sklady, nebo kde se skrývaly rezervy, vchody do kaveren a pozemních chodeb, takzvaných galerií ve skalnatém vrcholu skály, které byly za války obsazeny kulometčíky a střelci – směrem*

k Roverettu je prudký sráz, takže z té strany by byl kopec schůdný jen horolezecky. Opevnění jsou umístěna prakticky kruhovitě kolem kopce, který byl od roku 1915 střídavě obsazován jednou Rakušany, jindy Italy .“

Jaké byly asi zábavy našich vojáků v Itálii v zajetí a pak v době, kdy už se na ně nehledělo jako na zajatce, ale jako na dobrovolníky, kteří chtějí bojovat po boku Italů, nebo ať už to bylo ve výzvědných rotách na Piavě a Brentě, nebo v horách na Monte Baldu po odchodu na frontu? Na počátku Italové nepovolovali dodávat zajatcům politickou literaturu, ale už jsme připomenuli, že se pak v zajateckém táboře vydávaly noviny 'V boj', vycházel však i beletristický časopis 'Prvosenky', zajatci tedy psali novinářské články, beletrii i básně, kreslili, malovali, zpívali, hráli na hudební nástroje, dokonce je i vyráběli, hráli divadlo, malovali rekvisity, šili kostýmy, pořádali koncerty, přednášky. Bartoš portrétoval i hudebníky s nástroji, čtenáře, herce v kostýmu pierota, kolegu malíře v provisorním atelieru atp. Byly pořádány výstavy ručních a uměleckých prací. Na fotografiích z výboru čs. dobrovolnického sboru ještě před ustavením čs. jednotek v zajateckém táboře v Padule, ale už po odchodu bratra Čapka do pole, vidíme, že se hoši dovedli veselit za zpěvu a že měli, alespoň někdy, i nějaké to víno k napití. Zřejmě to bylo už za volnějších poměrů počátkem roku 1918. Na jednom z akvarelů oficiálního dokumentátora života čs. jednotek v Itálii, akad. malíře Břetislava Bartoše, můžeme vidět, jak se bavili naši vojáci ve volných chvílích, když už byli na frontě, v záloze. Je na nich obtloustlá venkovská hostinská, tančící v boteze (botega – lidová italská hospoda) při hře našeho harmonikáře, zatímco ostatní naši vojáci s veselými obličejí přihlížejí. Naši vojáci četli také italské noviny, např. humoristické listy. A jaké byly poslední dny Čechů a Slováků v Itálii před návratem domů? Až v prosinci jsou legie odveleny do Padovy, kde je konána jejich přehlídka italským králem Umbertem před odjezdem z Itálie. Posléze nakládání kulometů a děl a znovu do Padovy, odkud vyjel vlak, převážně s nákladními vozy do vlasti 23.

prosince. V té době byli již první legionáři z Itálie doma a někteří se zúčastnili slavnostního doprovodu prezidenta Masaryka při jeho cestě z hlavního nádraží Prahou. V. Valníček vyprávěl, jak po projetí Rakouskem byli vojáci 31. pluku legií na Štědrý den uvítání v Českých Budějovicích párkem, pivem a kyticemi. Po dlouhé době zase české pivo a párek. Pak pokračovali do Brna. Telegramem z Českých Budějovic oznámil Valníček rodině příjezd a tak jeho o rok mladší bratr Bořivoj, který už byl z vojny doma, protože nebyl v zajetí, vyčkával na příjezd vlaku na nádraží a běhal mezi nádražím a domovem... Hlídal, kdy transport dorazí. Ale když vlak přijel na páté nástupiště, ukázalo se, že z oslavy Vánoc doma nic nebude. Zákaz opuštění nádraží, ačkoliv Valníček měl odtud do bytu rodičů a sourozenců pět minut. Proč tomu tak bylo? Protože na Slovensku se ještě stále bojovalo. A tak Valníčkův otec, maminka, další dva bratři, sedmnáctiletý Miloš a šestnáctiletý Jirka, společně s devítiletou sestrou Jaruškou přinesli pro vánoční stůl připravené slavnosti pokrmy a nějakou tu láhev vína v koších do nádražní čekárny, kde společně oslavili Vánoce, aby se vůbec viděli se synem a bratrem, kterého tak dlouho nespátřili. S prostřenými ubrousky a několika větvičkami jehličí a svíčkou. Po dvou letech Valníček zase ochutnal na Vánoce v rodině tradiční závin z jablek z husovické zahrady. Ještě na Boží hod odjel z Brna do Napajedel, kde čekali do Nového roku 1919 a odtud odjeli na Slovensko.¹⁴

Legionár ruský – Andrej Šikura (1891 Mošovce, okr. Martin – 1978 Praha), bol bratom známeho slovenského historika a pedagóga, účastníka SNP a člena Revolučného národného výboru v Martine, Jána Štefana Šikuru (1898–1945). Po vojne pracoval ako notár.¹⁵

*Legionář Andrej Šikura.
Archiv Blaženy Urbanové, dcery A. Šikury.*

Z denníka Andreja Šikuru:

„Mňa mobilizácia zastihla v Čechách, v Rokycanoch, kde som praxoval ma hospodárskej škole. Po vyhlásení mobilizácie som sa spojil s priateľom Jozefom Duchoňom, ktorý bol tiež z Mošoviec a po absolvovaní hospodárskej školy v Kuklenoch¹⁶ vykonával prax v Litohlavoch.¹⁷ Duchoňom sme sa zhodli že nám treba ísť domov, pripraviť sa na narukovanie... V uhorskej časti habsburského mocnárstva nebol Sokol povolený, ale z Mošoviec nás viac mládencov študovalo v Čechách alebo na Morave a tam sme chodili do Sokola... Keď 25. augusta prichádzalo veľké množstvo regrútov, my Mošovčania sme si počínali ako starí vojaci, lebo deň predtým nás istý poručík naučil salutovať, zrolovať mantel' (kabát), zabaliť tornistru (vojenskú torbu), a tak sme mohli učiť druhých. Vystrájanie¹⁸ regrútov trvalo dva dni. Potom bol náš 71. peší pluk presunutý do Viedne. Vo Viedni som sa nemal zle, výcvik nerobil ťažkosti, obraty som dokonale ovládal zo Sokola...“

Po krátkej účasti na fronte Šikura padol do ruského zajatia.

„...Nocoval som v poli v ovse. Okolo bolo mnoho zajatcov, ktorí tak ako ja spali spokojní so svojím osudom... Spávali sme na etapových stanicach, tam sme dostali aj jesť – raz za 24 hodín. Niekedy sme nocovali pod holým nebom, niekedy pod stanmi, raz v ovčiarni, kde nám síce podstlali čistú slamu, ale na hnojnicu od oviec a tá presakovala. Najhorší nocľah za celé 7-dňové putovanie bol na mokrej lúke; bola zima a mokro k tomu. S bratancom Jankom sme sa tisli k sebe, aby sme sa aspoň trochu zahriali...“

Siedmy deň sme prišli do Starého Konstantinova, kde sme nocovali v kasárňach. Na druhý deň sme nastúpili cestu do Kyjeva; tam sme prišli dopoludnia krásneho slnečného dňa. Zlaté kopuly Pečerskej lavry (väčší pravoslávny kláštor) sa v slnku priam jagali. Po niekoľkých hodinách odtiahli náš vlak cez most nad Dneprom do Darnice, kde sa sústreďovali rakúsko-uhorskí zajatci. Ubytovali nás v zemľankách (jednoduché obydlie čiastočne zapustené pod

úroveň terénu). Čechov a Slovákov dávali spolu, ale oddelene od zajatcov iných národností...

Jesť sme dostávali raz za 24 hodiny. Jedlo sa začínalo vydávať o 10. hodine a výdaj sa obyčajne pretiahol až do 16. hod. Hodne pred desiatou nás ruskí vojaci vyhnali zo zemľaniek a stavali do 8 až 10-stupov. Vďaka členom Družiny sme Česi a Slováci boli vždy vpredu a v priebehu hodiny sme všetci dostali jesť. Tí, čo stáli na konci nekonečného radu, čakali na jedlo 4 až 6 hodín na slnkom rozpálenom priestranstve, čo bolo hotovým utrpením. Nádoby na jedlo sme brali z hromady, na ktorú sa zase po použití odložili, nik ich neumýval. Dostávali sme nechutnú, ba priam odpornú žbrndu. Jedol som ju so zavretými očami, lebo sa mi i jedlo i špinavá nádoba hnusili. V darnických zemľankách nebol život ľahký. Okolo bol sypký piesok a tým doslova hýbali vši, ktoré vytriasli zajatci zo svojho oblečenia. V zemľankách boli aj blchy a štípali tak, že sa nedalo spať...

Pri najbližšom nábore do práce sme sa viacerí Mošovčania prihlásili, hotoví robiť čokoľvek, len aby sme sa dostali z Darnice. Boli sme odtransportovaní do Jekaterinoslavu. Zo stanice sme šli peknými ulicami do veľkých železiarní – Brianskeho závodu. Tam sme sa najprv poriadne okúpali, dostali sme čistú bielizeň a pracovný oblek. Potom nás zadelili do jednotlivých pracovných cechov. Bývali sme v novopostavených tehlových barákoch, v priestranných, vykurovaných, elektricky osvetlených miestnostiach, teda celkom slušne. V Brianskom závode som bol zaradený spolu s Mošovčanom Jankom Chorvátom do dominského cechu – k vysokej peci. Práca sa nám začala na nočnej zmene a trvala od 18. do 6. hod. ráno... V Rusku sa vtedy pracovalo 12 hodín denne. Ani jeden sme o práci pri vysokej peci nemali potuchy a všetok ten sykon, hukot, buchot, dunenie vyvolávali v nás hrôzu. Nazdali sme sa, že sme dostali tú najhoršiu robotu. Časom sme si však zvykli. V dominskom cechu bolo možné vybrať si ľahšiu alebo ťažšiu prácu. Za ľahkú dostal zajatec 5 rubľov

mesačne, za ťažkú 20. Za prvý mesiac sa neplatilo. Chcel som si kúpiť civilné šaty, prihlásil som sa teda na ťažkú prácu, aby som zarobil...

Februárovú revolúciu a abdikáciu cára (v noci z 15. na 16. 3. 1917) sme my organizovaní prijali s uľahčením. Bola vyhlásená sloboda tlače, zhromažďovania, sloboda náboženského vyznania i všeobecná amnestia pre politických väzňov. Lenže prechod z tvrdého cárskeho absolutizmu do slobody bol príliš náhly nato, aby sa prerodil jednoduchý, nevzdelaný, často negramotný ruský mužik a robotník. Zo žalára vyšlo mnoho takých, čo boli ochotní skôr boriť, než budovať. Do februárovej revolúcie boli jednotky československej brigády neoddeliteľnou súčasťou ruskej cárskej armády. Revolúcia to zmenila. Česi a Slováci usadení v Rusku i zajatci mohli budovať svoju armádu (neskôr zvanú légiami). Dočasná vláda povolila obnoviť nábor do tejto armády. Jej príslušníci sa zakrátko – 2. júla 1917 – vyznamenali v bitke pri Zborove. O hrdinstve našich vojakov v tejto bitke písali s veľkým uznaním skoro všetky ruské noviny. Zrejme i dočasná vláda poznala, že takí bojovníci vo vojne zavážia, a nábor do československého vojska povolila bez obmedzenia. Nábor bol veľmi úspešný: za krátky čas sa utvorilo 8 peších plukov a príslušné delostrelecké a technické oddiely. Aj z Brianskeho závodu odišlo asi 150 dobrovoľníkov. Tiež som chcel odísť s týmto transportom, ale ostatní Turčania ma prehovorili, aby som počkal, kým sa dvaja z nás uzdravia, že potom pôjdeme spolu. Hneď, ako som sa dostal do zajatia, začal som sa učiť azbuku, aby som mohol čítať v ruštine, a tak sa učiť jazyk. Kúpoval som si noviny, ktoré predávali pri východe z Brianskeho závodu. Za pomerne krátky čas som mohol čítať z ruských novín správy aj kamarátom. Turčania sme sa totiž vo voľných chvíľach schádzali a spomínali na domov. Keď sa blížil 29. september – sviatok Michala – deň mošovskej 'hostiny' (hody), urobili sme si aj my hostinu. Kúpili sme si múku a tvaroh a niekoľko dní predtým sme každý odložil slaninu, ktorú sme denne od závodu dostávali. Na hostinu sme mali výborné tvarohové halušky, sypané

škvarkami z ušetrenej a vyškvarenej slaniny. Spomínali sme na rodný Turiec a na svojich drahých...

Na jekaterinoslavskej stanici sme mali zraz 20. marca o 10. hodine, odchod vlaku bol ohlásený na 14. hod. Pri panujúcich neporiadkoch nám vlak pristavili až o 22. hod. Nastúpilo okolo 300 dobrovoľníkov a asi 600 zajatcov, ktorých presúvali ruské úrady. Zo stanice sme vyšli okolo 23. hod. Zunovaní nekonečným čakaním sme si vydýchli. Ja som toto veľké ukrajinské mesto, kde som bol skoro 19 mesiacov, opúšťal so zmiešanými pocitmi: 11 mesiacov v Brianskom závode bolo veru krušných. V záhradníctve bolo omnoho lepšie a hlavne som tam bol slobodnejší, práca v okrskovej zajateckej organizácii ma naplňovala uspokojením. Vlak nás 22. marca doviezol do Charkova, kde bolo o poznanie chladnejšie ako v Jekaterinoslave. Radi by sme sa boli pozreli do mesta, ale zostali sme vo vlaku z obavy, aby nám neušiel. V ceste sme pokračovali do Balašova. Tam sme dostihli všetky vlaky našich legionárov, z čoho sme mali veľkú radosť, a nazdali sme sa, že nás zadelia medzi nich. Ale nestalo sa tak, cestovali sme ďalej do Rtiščeva. Tu sme prestúpili do vlaku novobrancov, a to sme považovali za medzník, keď sme sa stali legionármi. Cestovanie z Jekaterinoslavu do Rtiščeva bolo pre mňa obdobím, keď som zase poznal, čo je hlad. Ruská vojenská správa nám dávala na deň 90 kopejok, ale funt čierneho chleba stál 2,50 rubľa (250 kopejok). Skoro na každej stanici, kde sme stáli, bola možnosť kúpiť potraviny. Bratia, čo mali peniaze, to samozrejme využívali. Ja som peniaze nemal. Raz si brat Čapek, ktorý prišiel k nám za kamarátom z iného vagóna, všimol, že nejem. Opýtal sa ma, či som chorý. Odpovedal som mu, že by som jedol, ale nemám si jedivo za čo kúpiť, lebo som bol okradnutý o všetky peniaze. Brat Čapek sa obrátil na ostatných vo vagóne, či o tom vedia. Keď prisvedčili, pustil sa do nich a vyčítal im, že ma nechali hladovať. Vzal čiapku, vložil do nej 3 ruble a vyzval ostatných, aby aj oni

prispeli, ba zašiel aj do iných vagónov a doniesol mi vyše 50 rubľov. Dojal ma tento prejav opravdivého bratstva a Čechov som si ešte viac obľúbil...

Keď bolševici – bez ohľadu na záväzky voči spojencom z Dohody – 3. marca 1918 uzavreli s Nemcami separátny brestlitovský mier, vrhli Nemci svoje vojská z už nejestvujúceho ruského bojiska na západ s cieľom zmocniť sa Paríža. Pochopiteľne, táto situácia nám robila starosti, ale vieru v konečné víťazstvo našej veci sme nestrácali. Z 'teplušiek' (nákladné vagóny s pieckami a s lôžkami z dosák – pričňami) zaznievali piesne i žarty a smiech.¹⁹ Hnevalo nás však zbytočné vyčkávanie v Rtiščeve, keď naším cieľom bol Vladivostok, momentálne vzdialený tisíce kilometrov. Odtiaľ nás lode spojencov mali dopraviť na francúzske bojisko. Konečne, 30. marca popoludní sa náš vlak pohol smerom na Penzu. Náš 'ešalón' (vojenský vlak, transport) jachal krajinou ešte zasneženou ako u nás vo vrcholnej zime. Od 2. do 4. apríla sme zase stáli pred Penzou. Príčiny týchto podľa nás zbytočných postávaní sme sa nikdy nedozvedeli, tým viac nás to hnevalo. Neporiadky boli nielen v doprave, ale aj v zásobovaní. Naša strava bola nedostatočná, museli sme si prikupovať potraviny, ktoré boli vtedy už drahé. V Penze som predal v bazári civilné oblečenie, aby som mal peniaze na prilepšenie stravy. Čas zbytočného státia sme si viacerí krátili čítaním 'Československého deníka', ktorý mal prílohu 'Slovenské hlasy'.²⁰ Denník nás informoval, čo sa deje vo svete a nemalou mierou udržiaval v legionároch bojového ducha. Poskytoval aj dobré rady, ako sa chovať k obyvateľstvu, s ktorým sme prichádzali do styku. Penza bola dosť veľké mesto s množstvom výstavných kostolov. Mestský ráz mala však iba hlavná ulica, ostatné mali drevené chodníky a vozovky plné blata. Život v meste nám prichodil akýsi zakríknutý, čo sme pripisovali jestvujúcemu chaosu a neistote z budúcnosti...

8. apríla včasráno sa náš vlak konečne pohol z Penzy smerom k Volge. Prvýkrát sme túto ospevovanú ruskú rieku videli v meste Syzraň, jej vody boli ešte pod silnou vrstvou ľadu. Cez Volgu sme prechádzali Alexandrovským,

poldruha kilometra dlhým mostom, ktorý vtedy platil za technický zázrak. Na ľavom brehu Volgy leží veľké mesto Samara (Kujbyšev), kde sme stáli len krátko. 10. apríla sme prechádzali mestom Buguruslan, kde bolo vidieť už aj minarety, znak, že v kraji sú mohamedáni. V tepluške som mal miesto na 'poschodí', a keďže okná boli vysoko, mal som dobrý výhľad na kraj. Bratia, čo mali prične na 'prízemí', mnoho nevideli, lebo dvere teplušky nemohli byť pre zimu dlho otvorené...

Keď sme pre tromi týždňami opúšťali Jekaterinoslav, tam už boli teplé jarné dni a tu ešte ľad a sneh. Za Ufou sme sa dostali do predhoria Uralu, nasledujúce priemyselné mesto Zlatoust' (železorné bane) je už na Urale a Cel'abinsk v prehorí Uralu, ale na východnej strane, teda už na Sibíri – v Ázii. Poriadok na stanici a pomerná čistota v tomto meste urobili na nás dobrý dojem. V bazári nás prekvapili nízke ceny potravín a ich hojnosť. Funt²¹ chleba tu stál 30 kopejok. Už v mestách na Volge bola požíveň o hodne lacnejšia ako na západe. V Povolží sa za funt chleba platilo 60–70 kopejok, ďalej na západ 200–250. V Ázii sme teda mohli podľa vôle kupovať lacný chlieb a iné potraviny a doplňovať nedostatočnú stravu, ktorú sme dostávali vo svojom vojenskom útvare. Na raňajky sme dostávali vrecúško s čajom, vodu sme si naň brali na stanicich, kde boli tzv. 'vodogrejky'²² s 'kipiatkom' (vriaca voda). Zavše sa stalo, že vlak stál v stanici iba krátko, nestačili sme si všetci kipiátok nabrat' a bolo treba čakať do ďalšej stanice, čo niekedy veru trvalo dlho, lebo Sibír bola ešte málo obývaná. V Kurgane sme si mohli kúpiť maslo vynikajúcej kvality, ktoré sa vo veľkých množstvách vyvážalo do Európy. 16. apríla sme zastavili v Barabinsku, v stepi plnej jazier a močiarov. Ďalej na východ bolo maslo ešte lacnejšie, ale chlieb drahší, lebo ubúdalo rovín a úrodnej zeme, pribúdali pastviny a lesy, kde sa choval dobytok vo veľkom. Na stanicich, kde sme dlhšie stáli, sme sa dávali do reči s miestnymi obyvateľmi. Prejavovali nám úprimné sympatie a obdiv nad tým, že sme hotoví podniknúť ďalekú a nebezpečnú cestu do Francúzska (vtedy to bolo

ešte v pláne) pre svoju vlasť. Lamentovali nad Ruskom, zmietajúcim sa v chaose a bezmocnosti... “

Z deníků je vidět, že si legionáři význam svého boje dobře uvědomovali. O tom, proč napsali své vzpomínky, resp. proč je vypravovali svým potomkům, ruský legionář Josef Kliment z Větrušic u Prahy uvedl: *„Napsal jsem tyto řádky pro vzpomínku na ta někdy tvrdě prožitá léta, na náš boj, který nebyl marný a přinesl našim národům plnou svobodu po dlouhých třech stech letech nesvobody, útisku a pronásledování. Rád bych, aby při čtení tohoto deníku si moji potomci vždy uvědomovali, jak draze byla tato naše svoboda vykoupena a že jsou dědici a následovníci tohoto díla, které jsme započali my, a aby vždy hrdě a odhodlaně nesli náš československý prapor svobody a demokracie!“* (Kliment 2005: 156). Dnes to možná někomu připadá příliš patetické, ale legionáři to opravdu chápali asi tak, jak to napsal Kliment. Legie sa zasloužili o osvobození Čechů i Slováků a jejich zásluhy oceňoval jak Masaryk, tak i Beneš, Štefánik, Šrobár²³ a další politici (Procházka 2009: 48–51).

POZNÁMKY:

1. V súvislosti s prípravami Československej obce legionárskej na oslavy 100. výročia vzniku légii sa v médiách objavili kritiky zamerané na údajné zbytočne vysoké finančné čiastky, ktoré chce Česká republika vynaložiť na projekt „Legie 100“.
2. T. G. Masaryk o tom povedal, že „bez Sokola by nebolo légii, bez légii by nebolo Československa“.
3. Bulharsko vstúpilo do války na straně Trojspolku – Ústředních mocností vedených Německem 11. října 1915 napadením Srbska.
4. 21. a 22. čs. střelecký pluk složil 30. června 1918 v Darney za přítomnosti francouzského prezidenta Raymonda Poincaré, ministrů francouzské vlády, Edvarda Beneša, zástupců spojeneckých armád a města Paříže slávnostní přísahu a převzali praporek vyšíтый pařížskými dámami. Tento den je v České republice od roku 2002 vyhlášen za Den ozbrojených sil ČR.
5. O formování našich legionářských jednotek v Cognacu je více v dokumentech francouzského ministerstva obrany (Guelton – Braud – Kšiňan 2009).
6. Pomníky u Arrasu, Vouziers, v Paříži, Champagni anebo v Argonách připomínají, že asi 9600 francouzských legionářů se 630 konce vojny nedočkalo.
7. Zpracoval jeho syn Svatopluk Valníček.
8. Podle vojenských dokladů byl Václav Valníček 11. května 1916 prezentován u VI. Ersatzkompanie (náhradní rotě) – 3. rotě pluku.
9. Od 1. května 1917 převeden od VI. ke IV. náhradní rotě.
10. V zahradě kartuziánského kláštera v Padule, provincie Salerno (jižní Itálie), byl v roce 1916 vybudován velký barákový tábor pro rakousko-uherské zajatce. Od poloviny roku 1917 se stal soustředovacím táborem Čechů a Slováků a sídlem československého

- dobrovolnického sboru. Odtud odjížděli čs. pracovní prapory, výzvědné oddíly a po uzavření dohody s italskou vládou i transporty čs. vojáků do Foligna a dále na frontu.
11. O zásobování našich vojáků v Itálii později (v prosinci 1918) více uvádí Josef Šnejdárek (Šnejdárek: 1994).
 12. M. R. Štefánik odjel do Itálie na rozkaz francouzského vedení a Československé národní rady organizovat nábor do legií a 21. dubna 1918 uzavřel s italskou vládou dohodu o postavení československého vojska v Itálii. Podle Štefánikova memoranda bylo v tom čase v Itálii více jak 20 000 českých a slovenských „dobrovolných“ zajatců (Guelton – Braud – Kšiňan 2009, dokument č. 82, s. 109). Podle Štefánikova memoranda bylo v tom čase v Itálii víc jak 20.000 českých a slovenských „dobrovolných“ zajatců. (tamtéž, dokument č. 83, s. 109).
 13. Milan Henzl, též syn italského legionáře, uvedl že ho v roce 2001 při zájezdu Československé obce legionářské do severní Itálie oslovil tehdy 92-letý Vittorio Ischia, člen pěveckého sboru Alpinů a vyjmenoval mu názvy řady vesnic z blanenského okresu (Křetín, Vranová, Vřesice), které si pamatoval, protože po násilném vystěhování italských obyvatel z Arca u Lago di Garda, které povedly rakouské vojenské úřady v r. 1915, bydlel v letech 1916–1919 s rodiči v Křetíně (okres Blansko), kde chodil do české školy a jeho starší sestry navštěvovaly školu v Letovicích. Zpíval ještě při setkání s Milanem Henzlem česky naši hymnu, „Hej Slované“ a „Červený šátečku“. Henzl pak vyhledal v Křetíně starou třídní knihu a zjistil, že Vittorio měl v české škole výborný prospěch. S. Valníček jej slyšel v Ischii zpívat „Kde domov můj“ a „Nad Tatrou sa blýská“ ještě při návštěvě Arca v roce 2008. To už Italovi muselo být 99 let!
 14. Napriek prímeriu uzavretému 3. novembra 1918 v sídle talianskeho vrchného velenia a hlavného stanu Padove (Villa Giusta), vzťahujúcemu sa aj na územie Slovenska, sa ho Maďari nechceli vzdať a na Slovensku sa bojovalo až do konca júla 1919.
 15. Šikura dožil u svojej dcéry Blaženy Urbanovej v Prahe.
 16. Dnes súčasť Hradca Králové.
 17. Koncom 19. a na začiatku 20. storočia študovalo mnoho Slovákov v Čechách v čom ich hmotne podporovala Československá jednota. Viac pozri in Jurčišinová 2000. O štúdiu

Slovákov v Čechách informuje aj Vavro Šrobár (1937): „*Naše hnutie* [t. j. hlasistické – pozn. F.V.] *navazovalo na starú tradíciu československú. V jej duchu posielali sme mládež na remeslo, štúdia a hospodárske vzdelanie do Čiech, takže pri prevrate bolo už do 500 slovenskej mládeže na výchove a výučbe v Čechách.*“

18. Vystrojovanie.

19. O slove tepluška a ďalších legionármi z ruštiny prevzatých a používaných slovách pozri Trávníček: 1920, Vácha: 2008.

20. Slovenské hlasy redigovali V. Hurban, J. Jesenský, J. Gregor-Tajovský, I. Markovič a ďalší.

21. Funt , stará váhová jednotka (asi 330 gramov).

22. Zariadenie na zohrievanie vody.

23. Šrobár o tom napísal: „...*my sme šli zaujať Slovensko a vyhlásiť československý štát na území bývalého Uhorska. Či bolo dakedy väčšej doby, väčšej odvahy a smelosti v dejinách nášho národa, ako doba prvých dní našej slobody?*“ (Šrobár: 1922, 249).

PRAMENY A LITERATURA:

Beneš, Edvard 1935: *Světová válka a naše revoluce, I. – III.* Praha: Orbis.

Bor, Ján Elen 1940: Slovo o životopisoch. *Slovenské pohľady* 56, č. 1, s. 49–54.

Čaplovič, Miloslav 2008: Česko-slovenské légie 1914–1918. *Historická revue* 19, č. 12, s. 60–69.

Čaplovič, Miloslav – Ferencuhová, Bohuslava – Stanová, Mária (eds.) 2010: *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie.* Bratislava: Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany SR v spolupráci s Historickým ústavom SAV a Slovenským národným archívom.

Fidler, Jiří 2003: *Zborov 1917. Malý encyklopedický slovník.* Brno: Jota.

Galántai, József 1987: *A Habsburg birodalom felbomlása.* I – II. Budapest: Kossuth.

Galántai, József 1992: *Háború és a békekötés.* Budapest: IKVA Könyvkiadó.

- Galántai, József 2001: *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Korona Kiadó.
- Guelton, Frédéric – Braud, Emmanuelle – Kšiňan, Michal 2009: *Generál Milan Rastislav Štefánik v archívnych dokumentoch historickej služby francúzskeho ministerstva obrany*. Bratislava: Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany SR.
- Henzl, Milan 2001: Po stopách legií v Itálii. *Národní osvobození*, č. 25–26, s. 11.
- Hronský, Marián– Čaplovič, Miloslav (eds.) 1999: *Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 4.–5. mája 1999*. Bratislava: Vojenský historický ústav.
- Hronský, Marián– Krivá, Anna – Čaplovič, Miloslav 1996: *Vojenské dejiny Slovenska. IV. 1914–1939*. Bratislava: MO SR.
- Jesenský, Janko ²1936: *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914 – 1918*. Martin: Matica slovenská.
- Jurčišinová, Nadežda 2000: *Miesto a úloha Československej jednoty pri rozvíjaní česko-slovenských vzťahov do 1. svetovej vojny (1896–1914)*. In: *Zborník príspevkov z konferencie učiteľov dejepisu stredných škôl a metodikov dejepisu základných škôl Košického a Prešovského kraja*. Prešov: Metodické centrum 2000, s. 68–75.
- Kliment, Josef 2005: *Zápisky legionárovy. Ze života a bojů na Rusi ve světové válce v letech 1914–1919*. Středokluky: Susa.
- Maľkov, Viktor Leonidovič (ed.) 1998: *Pervaja mirovaja vojna. Prolog XX. veka*. Moskva: Nauka.
- Masaryk, Tomáš Garrigue 1994: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno: Doplněk.
- Masaryk, Tomáš Garrigue 2005: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka.
- Michl, Jan 2009: *Československo a legionáři*. Praha: Naše vojsko.
- Papoušek, Jaroslav 1921: *Zborov*. Praha: Čin.
- Pichlík, Karel 1991: *Bez legend. Zápas o československý program*. Praha: Panorama.
- Procházka, Jaroslav 2009: Českoslovenští legionáři. In: *Živé hodnoty Masarykova Československa*. Brno: Občanský a odborný výbor ve spolupráci se statutárním městem Brnem a Pedagogickou fakultou MU v Brně, s. 48–51.
- Rauchensteiner, Manfred 1994: *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg*. Graz – Wien – Köln: Styria.
- Šedivý, Ivan 2001: *Češi, české země a velká válka*. Praha: Lidové noviny.
- Šíma, Antonín 2008: *Vzpomínky. Zapsal syn Vladimír Šíma*. Zdroj: Spolek pro <http://www.vets.estranky.cz/clanky/galerie-hrdinu/antonin-sima.html>

- Šnejdár, Josef²1994: *Pochoduj, nebo zemři!* Most: Elka Press.
- Šteidler, František 1931: *Československé zahraniční vojsko (legie). Československá vlastivěda, Díl V. Stát.* Praha: Sfinx, Bohumil Janda, s. 556–581.
- Šrobár, Vavro 1922: *Pamäti z vojny a z väzenia.* Praha: Nákladom G. Dubského.
- Šrobár, Vavro 1937: *Moje spomienky na stretnutia s T. G. Masarykom.* Archív Českého rozhlasu Praha, zvukový záznam z 25. 2. 1937 číslo AFO 0670/5.
- Šrobár, Vavro 1946: *Z môjho života.* Praha: F. Borový.
- Tomášek, Dušan 2005: *Nevyhlášená válka.* Praha: Epoque.
- Trávníček, František 1920. Příspěvek k mluvě naší sibiřské armády. *Naše řeč* 4, č. 6–7.
- Urbanová, Blažena – Vrábel, Ferdinand 2010: Spomienky ruského legionára Andreja Šikuru z Mošoviec. *Vojenská história* 13, č. 2, s. 139–173.
- Vácha, Dalibor: 2008. Těplušky a ešelony. Českoslovenští legionáři na cestě napříč Ruskem. *Soudobé dějiny* 15, č. 3–4, s. 607–638.
- Valníček, Svatopluk 2008: První světová válka a italské legie očima mého otce Václava a jeho přátel legionářů. *Hlasy muzea ve Frenštátě pod Radhoštěm* 25, č. 1–4, s. 67–78.